

CUPRINS

ABREVIERI.....	9
INTRODUCERE.....	11
1. Stadiul actual al cercetării	13
2. Sursele cercetării	16
3. Metodologia cercetării.....	19
4. Structura cărții	26
 CAPITOLUL I	
LEXICALIZAREA NUMELOR PROPRII. CADRU TEORETIC.....	31
1.1. RELAȚIA DINTRE LEXIC ȘI ONOMASTICĂ	31
1.2. LEXICALIZAREA NUMELOR PROPRII	43
1.2.1. Lexicalizarea numelor proprii și onomasticizarea numelor comune – fenomene de transfer funcțional și formal	43
1.2.2. Antonomaza – mijloc de lexicalizare a numelor proprii.....	48
1.2.2.1. Antonomaza – definire și tipologie	48
1.2.2.2. Antonomaza – procedeu stilistic.....	50
1.2.2.3. Antonomaza și lexicalizarea numelor proprii – delimitări teoretice.....	55
1.2.3. Eponimia – mijloc de lexicalizare a numelor proprii	56
1.2.3.1. Eponimia – definire	56
1.2.3.2. Eponimia și antonomaza – delimitări teoretice	59
 CAPITOLUL II	
UNITĂȚI LEXICALE PROVENITE DE LA NUMELE PROPRII ÎN VOCABULARUL LIMBII ROMÂNE.....	62
2.1. ASPECTE ETIMOLOGICE PRIVITOARE LA NUMELE PROPRII DEVENITE NUME COMUNE ÎN LIMBA ROMÂNĂ.....	63
2.2. ÎMPRUMUTURI LEXICALE DEONOMASTICE ÎN LIMBA ROMÂNĂ	64
2.2.1. Împrumuturile lexicale deonomastice din limba franceză	66
2.2.2. Împrumuturile lexicale deonomastice din limba italiană.....	87
2.2.3. Împrumuturile lexicale deonomastice din limba germană.....	94
2.2.4. Împrumuturilor lexicale deonomastice din limba latină	98

2.2.5. Împrumuturile lexicale deonomastice din limba engleză	102
2.2.6. Împrumuturilor lexicale deonomastice din limba rusă	107
2.2.7. Împrumuturile lexicale deonomastice din limba spaniolă	109
2.2.8. Împrumuturile lexicale deonomastice din limba turcă	111
2.2.9. Împrumuturile lexicale deonomastice din limba greacă / neogreacă.....	113
2.2.10. Împrumuturile lexicale deonomastice din limba slavă	115
2.2.11. Împrumuturile lexicale deonomastice din limba ebraică.....	116
2.3. CREAȚII LEXICALE ROMÂNEȘTI PROVENITE DE LA NUME PROPRII ROMÂNEȘTI.....	117

CAPITOLUL III

ASPECTE SEMANTICE ALE LEXICALIZĂRII NUMELOR PROPRII ÎN LIMBA ROMÂNĂ	123
3.1. ASPECTE SEMANTICE ALE SUBCLASEI NUMELUI COMUN	123
3.2. ASPECTE SEMANTICE ALE SUBCLASEI NUMELUI PROPRIU	125
3.2.1. Absența / prezența sensului la numele proprii	126
3.2.2. Specificitatea sensului la numele proprii	127
3.2.3. Transformări semantice ale numelor proprii în transferul lor în clasa lexicală	129
3.3. CÂMPURI LEXICO-SEMANTICE ALE NUMELOR COMUNE DEONOMASTICE	135
3.4. SERII ONOMASTICE DIN CARE FAC PARTE NUME PROPRII LEXICALIZATE (DEONOMASTICE).....	158
3.4.1. Seria antroponomică	158
3.4.2. Seria toponimică	161

CAPITOLUL IV

ASPECTE FORMALE LEGATE DE TRECEREA NUMELOR PROPRII LA NUMELE COMUNE	164
4.1. CLASIFICAREA STRUCTURALĂ A NUMELOR COMUNE DEONOMASTICE	164
4.1.1. Deonomasticele simple	164
4.1.1.1. Împrumuturi deonomastice simple	164

4.1.1.2. Cuvinte românești deonomastice simple	166
4.1.2. Deonomastice derivate.....	167
4.1.2.1. Împrumuturi deonomastice derivate.....	167
4.1.2.2. Cuvinte românești deonomastice derivate.....	181
4.1.3. Deonomastice compuse	185
4.1.3.1. Împrumuturi ale unor cuvinte deonomastice compuse din limba franceză.....	185
4.1.3.2. Cuvinte românești deonomastice compuse.....	187
4.2. ADAPTAREA FONETICĂ ȘI GRAFICĂ A ÎMPRUMUTURILOR LEXICALE DEONOMASTICE	188
4.3. ASPECTE GRAMATICALE ALE LEXICALIZĂRII NUMELOR PROPRII ÎN LIMBA ROMÂNĂ	191
4.3.1. Aspecte gramaticale ale încadrării de gen a numelor comune deonomastice	194
4.3.1.1. Încadrarea de gen a împrumuturilor deonomastice	194
4.3.1.2. Încadrarea de gen a cuvintelor lexicale deonomastice românești	196
4.3.2. Aspecte gramaticale ale încadrării de număr a numelor comune deonomastice	197
4.3.2.1. Încadrarea de număr a împrumuturilor deonomastice	197
4.3.2.2. Încadrarea de număr a creațiilor lexicale deonomastice românești	199
4.3.3. Aspecte gramaticale ale determinării numelor comune deonomastice	200
CONCLUZII	202
BIBLIOGRAFIE.....	207

INTRODUCERE

Abordarea tematicii propuse pentru cercetare are ca punct de plecare necesitatea cunoașterii procesului de lexicalizare a numelor proprii în perspectivă etimologică, semantică și gramaticală, având în vedere numărul mare de unități lexicale ale limbii, a căror etimologie o reprezintă numele proprii.

Cercetarea își propune să analizeze transferul numelor proprii în clasa numelor comune și schimbarea funcției onomastice cu cea lexicală. Fenomenul de lexicalizare a numelor proprii interesează deopotrivă două dintre disciplinele lingvistice: lexicologia și onomastica.

Tema lucrării este actuală în perspectiva necesității permanente de îmbogățire a lexicului limbii române atât cu împrumuturi, cât și cu creații lexicale românești. În prezent, cercetarea lexicalizării numelor proprii este destul de puțin abordată, deoarece fenomenul se înregistrează mai mult la neologisme decât la creațiile românești.

Scopul prezentei lucrări este în egală măsură teoretic și practic. Prin urmare, am avut în vedere identificarea, în vocabularul limbii române, a numelor comune provenite de la numele proprii și analiza lor, cu intenția de a caracteriza fenomenul de lexicalizare a numelor proprii, indiferent de categoria în care se încadrează.

Un argument important care a stat la baza alegerii subiectului de cercetare a pornit de la premisa teoretică a asemănărilor și deosebirilor dintre unitățile de vocabular (nume comune) și unitățile onomastice (nume proprii). Se observă un fenomen de transfer continuu al unor nume proprii în fondul lexical, precum și al unor nume comune în repertoriul onomastic, ca mijloace de îmbogățire și diversificare a celor două inventare ale limbii române. Schimbul de forme între lexic și onomastică este însoțit de o serie de transformări la nivel semantic și gramatical, care până la momentul actual au fost insuficient cercetate.

În schimb, studiile de specialitate au acordat o atenție mai mare procedului stilistic al antonomazei, care permite schimbul între numele proprii și numele comune, ceea ce poate constitui o etapă în fenomenul de lexicalizare a numelor proprii. Ca o premisă a lucrării, considerăm că lexicalizarea este un procedeu de îmbogățire a vocabularului, care se deosebește în unele privințe de uzul stilistic metaforic al antonomazei. Prin caracterul efemer al întrebuițării

artistice a unui nume propriu ca nume comun și a unui nume comun ca nume propriu, antonomaza se diferențiază de lexicalizarea unor forme onomastice, care se fixează cu o nouă funcție în vocabularul limbii.

Ne-am propus de asemenea, să lărgim analiza procedului de lexicalizare prin prezentarea unităților lexicale din limba română provenite de la nume proprii, în funcție de sursele de proveniență ale acestora. Selecția eșantioanelor de analiză a fost făcută după criteriul relevanței pe care o au împrumuturile lexicale ale unor forme deonomastice din alte limbi, dar și transformarea unor nume proprii românești în nume comune.

Demersul cercetării noastre urmărește constant atât aprecierea cantitativă realizată pe baze statistice a numelor comune din vocabularul limbii române provenite de la numele proprii, cât și aprecierea calitativă (studiul semanticii acestora în relația lor cu numele proprii de origine). De asemenea, analiza gramaticală atât a împrumuturilor, cât și a creațiilor lexicale românești, precum și modificările formale (grafice și fonetice) legate de lexicalizarea numelor proprii și de adaptarea împrumuturilor de nume comune provenite de la nume proprii, pot fi utile în conceperea unor dicționare de onomastică.

Cu certitudine și cititorii vor considera că adevărata valoare a acestei cărți constă în caracterul ei preponderent aplicativ deoarece lucrarea de față analizează complex o multitudine de întrebări rămase fără răspuns în studiul numelor proprii lexicalizate în limba română. Totodată, am avut în vedere inventarierea unui corpus aproape exhaustiv de unități lexicale de proveniență onomastică (deonomastice), aparținând diverselor părți de vorbire (substantive, adjective, verbe etc.), pentru a trage concluzii generale asupra fenomenului de lexicalizare în sine. În mod deosebit, ne-a interesat să identificăm și să inventariem câmpurile lexico-semantice, care constituie sursa lexicalizării numelor proprii. Am analizat, în egală măsură, tipologia structurală a numelor proprii lexicalizate (nume simple, derivate și compuse), schimbarea funcției denominative în funcție referențială în plan semantic, modificările de sens și transformările formale care însoțesc lexicalizarea numelor proprii.

Cercetarea noastră s-a raportat întotdeauna la analiza procedeelelor de *lexicalizare*, *antonomază* și *eponimie*, cu delimitarea valorilor stilistice de cele lexicale propriu-zise, precum și la stabilirea gradului de lexicalizare, după pierderea sau păstrarea funcției onomastice. În acest sens, observăm că forma lexicalizată deplin părăsește clasa numelor proprii, devenind unitate stabilă a vocabularului, fenomen însoțit de modificări semantice și gramaticale.

1. Stadiul actual al cercetării

Transferul numelor proprii în clasa numelor comune a trezit inițial interesul specialiștilor străini (Gardiner 1911, Migliorini 1927, 1968, Rospond 1955, Akhmanova 1966, 1977, Enzo 1982, Beccaria 2007, Trifone 2010, Schweickard 2010).

La început, fenomenul de lexicalizare a fost studiat din perspectivă stilistică de Gardiner (1911), care a cercetat numele proprii metaforizate, care pot fi lexicalizate numai din punct de vedere cultural sau se pot integra în sistemul fiecărei limbi.

Începând cu anul 1927, trecerea numelor proprii în clasa numelor comune a fost studiată din perspectivă semantică (Migliorini 1927). În lingvistica străină, *antonomasia* (Migliorini 1927), respectiv *antonomaza*, așa cum este cunoscut în limba română fenomenul, presupune utilizarea contextuală a unui nume propriu în locul unui nume comun. Lingvistul italian a fost urmat apoi, de alți cercetători, care au avut contribuții moderne în definirea procedurii de *antonomază* (Beccaria 2007, Trifone 2010) (v. *infra* 1.2.2.1.). După anii 1950, alți lingviști străini, de origine poloneză și rusă, și-au îndreptat atenția către modificările fonetice și grafice legate de trecerea numelor proprii în clasa numelor comune (Rospond 1955, Akhmanova 1966, 1977). Studiile privitoare la acest fenomen au introdus o terminologie nouă: numele proprii devenite nume comune au fost denumite *deonime* sau *deonimice* (Enzo 1982, Schweickard 2010), iar pentru disciplina care se ocupă cu studierea acestora, s-a propus termenul *deonomastică* (Migliorini 1968), cuvânt care a fost folosit curent în limbajul de specialitate începând cu anii 1990.

În lingvistica românească, fenomenul schimburilor reciproce între lexic și onomastică a fost studiat din perspectivă stilistică, prin cercetarea *antonomazei* (Dragomirescu 1975, Zafiu 2001, Bidu-Vrănceanu 2005, Mușat 2006, Popescu 2007, Stoichițoiu-Ichim 2008).

Dragomirescu (1975:111) dă o definiție complexă a *antonomazei*, care este prezentată ca „o figură de substituție, prin care se înlocuiește: a) un nume propriu de persoană cu unul comun (tratat ca nume propriu) sau b) un nume comun cu unul propriu (tratat ca nume comun), pe baza unei relații de interpretare cvasisinonimică: numele (comun sau propriu) trebuie să exprime o caracterizare a celuilalt”. Definiția este exemplificată astfel:

a) cu numele lui Aristoteles, care era numit „Filosoful”, în Antichitate; sau cu numele lui Demostene și Cicero, identificați ca „Oratori”, și cu al lui Homer,

care era considerat „Poetul”; creștinii îl identifică pe Iisus Hristos cu „Mântuitorul”;

b) în virtutea unei analogii, un paznic neînduplecat era caracterizat ca „un Cerber.”

Studiul citat consideră că numele comune devenite nume proprii sunt de fapt, „*apozii* sau *epitete* ale adevăratului nume propriu, căruia prin substantivizare i s-au substituit: Aristoteles – filosoful” (Dragomirescu 1975:111).

De asemenea, în istoriografia românească și în literatura cu subiect istoric, domnitorii sunt identificați prin epitete: „Ștefan *cel Mare*, Mircea *cel Bătrân*, Ion Vodă *cel Cumplit*”. (Dragomirescu 1975:112). Unele antonomaze au forme perifrastice ca: „*Luceafărul poeziei românești* pentru Eminescu, *Bardul de la Mircești*, pentru Vasile Alecsandri.” (Dragomirescu 1975:113)

Zafiu (2001) susține ideea că numele proprii pot să devină nume comune prin articulare, observând că scrierea numelui comun este aceeași cu cea a numelui propriu de proveniență. Numele propriu al unei persoane devenit nume comun se asociază cu un popor, cu o regiune sau cu o colectivitate.

Bidu-Vrănceanu (2005) prezintă *antonomaza* ca fiind o figură livrescă: „specifică pentru poezia clasică ori de influență clasicizantă, antonomaza este, în general, figură livrescă, aflată în strânsă legătură cu un anumit sistem de aluzii culturale, care trebuie să fie cunoscut pentru ca figura să-și îndeplinească funcția în text. De cele mai multe ori, *antonomaza* se realizează în limitele aluziei la cultura clasică, la mitologie ori la narațiunea biblică.” (DȘL 2005:39)

Rezultatele studierii procesului de *antonomază* au permis redactarea unui dicționar de specialitate pe această temă (Mușat 2006), în care, însă, sunt tratate nediferențiat împrumuturile de creațiile lexicale românești, autorul fiind preocupat numai de stabilirea etimologiilor cuvintelor analizate.

Popescu (2007) realizează și publică un dicționar de *stilistică*, în care procedeul antonomazei este considerat un tip de sinecdocă: „sub numele de antonomază sunt reuniți acei tropi rezultați, fie din substituirea unui nume comun ce desemnează o clasă sau o specie printr-un nume propriu, fie invers, din substituirea numelui unui individ printr-un nume ce desemnează o clasă ori o specie. Din acest motiv, *antonomaza* a fost un tip de sinecdocă.” (Popescu 2007:36)

Față de definițiile anterioare, *antonomaza* a fost interpretată ca „o figură semantică prin care un nume propriu – considerat reprezentativ pentru clasa

respectivă – este utilizat în locul unui nume comun”, fără a permite și înlocuirea inversă (Stoichițoiu-Ichim 2008:75).

În legătură cu numele proprii devenite nume comune, în lingvistica străină a fost introdus un termen nou, *eponim* (Hendrickson 1933, 1972, Partridge 1949, Ruffer, Berger, Schoenung 1977). În lingvistica românească, Laiu-Despău (2007) realizează singurul dicționar de *eponime*, care grupează elementele lexicale provenite de la nume proprii. Folosirea termenului de *eponim* pentru numele proprii devenite nume comune este ambiguă și a fost de la început controversată. În perspectiva dicționalelor românești, cuvântul *eponim* (DEX 2009) are următoarele sensuri: 1. s.m. „magistrat care în Antichitate, dădea numele său anului; 2. adj. care dă numele său unui oraș, unei regiuni, unui loc.” Observăm că cele două sensuri se referă la calitatea de persoană denotativă, care folosește în actul denotativ propriul său nume.

Cuvântul *eponim* are la origine cuvântul *epónimos* din greaca veche, cu sensul „atribuit ca supranume”, compus din grecescul *epi/ἐπὶ* „pe, asupra” și *ónoma/ὄνομα*, care însemna „nume”. Termenul este atestat pentru prima dată în limba franceză, sub forma de *éponyme*, în perioada napoleoniană (TLF 1971-1994). Prin urmare, termenul *eponim* are un sens specializat, care se referă la persoana care-și oferă numele, acest aspect fiind exterior fenomenului de antonomază.

Cercetând dicționarul de *eponime* (Laiu-Despău 2007), am ajuns la concluzia că nu toate numele proprii lexicalizate sunt eponime și că formele deonomastice se pot fixa în vocabular atât prin *eponimie*, cât și prin *antonomază*. În prima categorie, se pot încadra toate numele comune (unități de măsură) provenite de la numele descoperitorului, al inițiatorului sau al creatorului. În a doua categorie, se încadrează numele comune provenite de la nume proprii prin procedeele stilistice ale *metaforei* și *metonimiei*. În primul caz, transferul de nume are o motivație onorifică, iar în al doilea caz, motivația este de ordin subiectiv-afectiv, bazat în general, pe procese complexe de analogii semantice.

Stabilirea etimologiilor elementelor lexicale deonomastice este un proces complex, care implică cercetări lexicografice, istorico-culturale etc.

În general, procesul de trecere a numelui propriu la numele comun a fost studiat pe larg, din alte perspective, de specialiști români (Șăineanu 1887, Graur 1965, Barborică 1978, Nuță 1981, Avram 1996, Rusu 2004, Tomescu 2007).

Șăineanu (1887) tratează numele proprii de persoane și de locuri din punct de vedere cultural și istoric, axându-se în principal pe numele proprii, care

aparțin terminologiei științifice, artistice și industriale. Din această lucrare, ne-a interesat să observăm motivația transferului unor nume proprii în categoria numelor comune. Graur (1965) revine după o perioadă semnificativă, de aproape un secol, cu o lucrare referitoare la numele proprii și analizează modul în care acestea se fixează ca nume comune în repertoriul lexical. De asemenea, numele proprii sunt împărțite în două categorii: nume de persoane și nume geografice. Se observă că autorul folosește pentru numele de locuri termenul de nume „geografice.” (Graur 1965)

Fenomenul prin care numele proprii se transferă în clasa numelor comune este analizat și din perspectiva raporturilor existente între clasa numelor proprii și clasa apelativelor (Barborică 1978). Studiul procedurii de trecere a numelui propriu către uzul comun este aprofundat și prin cercetarea numelor comune din domeniul viticol, care provin de la nume proprii, în special toponime și antroponime. Nuță (1981) a analizat un număr de 135 de nume comune derivate de la nume proprii împărțite astfel: 114 nume comune provin de la toponime și celelalte 21 provin de la antroponime.

Cercetând numele comune provenite de la nume proprii, Avram (1996) analizează diversele mijloace și procedee (derivare, compunere etc.), prin care „o serie de formații deonomastice se fixează în lexicul românesc” (Avram 1996:9-31). Schimbarea funcției onomastice cu cea lexicală, reprezintă o altă perspectivă de analiză a fenomenului de lexicalizare (Rusu 2004).

Din punct de vedere gramatical, trecerea numelor proprii în clasa numelor comune poate fi încadrată ca manifestare specifică a conversiunii interne între două subclase ale aceleiași clase lexico-gramaticale (Tomescu 2007). Conversiunea reciprocă a numelor comune și a numelor proprii a fost denumită *lexicalizare*, respectiv, *onomasticizare* (Tomescu 2007a:405).

2. Sursele cercetării

Această cercetare a fost realizată pe baza investigării unor surse de diferite tipuri: principale și secundare.

A. Surse principale

Urmărind alcătuirea unui inventar al numelor comune provenite de la nume proprii, am ales sursele lexicografice ca surse principale ale cercetării:

- dicționarele generale (DULR 1929, DLRLC 1955-1957, DLRM 1958, DEX 1975, 1998, 2009, DN 1986, MDN 2000, 2002, NODEX 2002, MDA 2010);